

**UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
FACULTATEA DE TEOLOGIE „ANDREI ȘAGUNA”**

TEZĂ DE DOCTORAT

(rezumat)

**SFÂNTUL DIONISIE AREOPAGITUL ÎN
ACTUALITATEA TEOLOGICĂ ȘI FILOZOFICĂ
A SECOLULUI XX**

Îndrumător:

Arhid. Prof. Univ. Dr. Ioan I. Ică jr.

Doctorand:

Pr. Ioan Dan Sima

SIBIU
2014

Cuvinte cheie: Dionisie Areopagitul, limbaj, natura teologiei, filozofie, metafizică, fenomenologie, concept, turnantă lingvistică.

CUPRINS

Introducere 4

- I. Receptarea gândirii contemporane 4
- II. Dionisie Areopagitul - receptare. Teologie și fenomenologie 7
 - Situația filozofiei 8
 - Situația teologiei 9
- III. Discurs și metodă 16
 - De la discurs la conștiințe 16
 - Discursul creștin vs. discurs filozofic 17
- IV. A privi în icoana 20
- V. Lectura fenomenologică a spiritualității 22

1. Pentru o ne-situare - profund pastorală 24

- 1.1. Motivație și raționalizare - întrebarea și răspunsul 24
 - 1.1.1. Imperativul experienței liturgice și ecleziale 24
 - 1.1.2. Dincolo de paradigma sfințeniei 29
 - 1.1.3. De ce Sfântul Dionisie? 33
- 1.2. Provocarea lumii moderne 37
 - 1.2.1. Complexitatea "lumii" secolului al XIX-lea 37
 - 1.2.2. Semnalul "morții lui Dumnezeu" 49
 - 1.2.3. Posibilitatea deschisă: Revelație, spiritualitate, laudă 53
- Concluzie 57

2. Receptarea lui Dionisie și a scrierilor sale – o provocare istorică 59

- 2.1. Specificul epocii și influențele operei dionisiene 59
 - 2.1.1. Taina autorului în secolele V-VI 59
 - 2.1.2. Dionisie în spațiul teologico-politic 67
 - 2.1.3. Încadrare în gândire 70
- 2.2. *Corpus Dionysiacum* și primul său impact 74
- Concluzie 80

3. Teologie și fenomenologie – perspectiva deschisă 81

- 3.1. Dionisie în teologia secolului XX 81
 - 3.1.1. Vladimir Lossky 85
 - 3.1.2. Teologia românească 90
 - 3.1.3. Hans Urs von Balthasar despre Cheia dionisiană 96
 - 3.1.4. Teologie dionisiană holistică și mistagogică 101
- 3.2. Calea fenomenologiei și premisele pentru o teologie regăsită 105
 - 3.2.1. Husserl și deschiderea Revelației prin intuiție 105
 - 3.2.2. Nietzsche, Heidegger – un aport nevăzutului 109
 - 3.2.3. Derrida și neînțelegerile deconstructivismului 115
- 3.3. Jean-Luc Marion - filozofia și depășirea idolilor 122
 - 3.3.1. Planul cultural 122
 - 3.3.2. Pragul trecut 125
 - 3.3.3. Incidența Scripturilor 130
- 3.4. O profunzime dincolo de filozofie 135
 - 3.4.1. Emmanuel Levinas 135
 - 3.4.2. Michel Henry 139

3.5. Joncțiunea teologiei cu fenomenologie în noua gândire 144
Concluzie 158

4. Profunzimile teologiei, dincolo de metoda 159

4.1. Dionisie Areopagitul - despre posibilitatea discursului 159

4.2. Limbaj/voce și icoana (dincolo de metodă și discurs) 165

4.3. Sinteza lui Jean-Luc Marion 175

4.4. Problematika unui discurs teologic 184

4.4.1. Anonimul 184

4.4.2. La marginea lumii 190

4.4.3. Limbajul 195

4.4.4. Natura teologiei 199

4.5. Jacques Derrida - Despre posibilitatea teologiei 208

Concluzie 219

Concluzii 221

Bibliografie generală 229

Sfântul Dionisie Areopagitul în actualitatea teologică și filozofică a secolului XX

-rezumat-

Teza de doctorat intitulată „Sfântul Dionisie Areopagitul în actualitatea teologică și filozofică a secolului XX” este elaborată în cadrul Școlii Doctorale a Facultății de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu, sub îndrumarea Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr.

Teza cuprinde o introducere, patru capitole și concluzii și este elaborată având la bază atât material bibliografic preponderent străin, utilizat pe parcursul studiilor efectuate atât în țară cât și în străinătate, cât și material autohton elaborat de edituri românești.

În redactarea tezei s-a ținut cont de o metodologie care structurează studiul în două părți: în prima parte parcurgem istoria secolelor al XIX-lea și al XX-lea ca fiind necesară pentru lămurirea contextului general european în care transformările majore ale teologiei și filozofiei au avut loc, în acest fundal revenind în atenția teologilor scrierile ce formează *Corpus Dionysiacum* precum și persoana autorului tainic din spatele lor; în cea de-a doua parte realizăm o analiză a peisajului nou creat în urma renașterii patristice, a turnantei teologice a fenomenologiei franceze, dar și în urma turnantei lingvistice conturate tot mai clar spre sfârșitul secolului al XX-lea. În aceasta analiză surprindem pe Dionisie Areopagitul și prezența sa în diferite scrieri marcante pentru acest nou peisaj creat. Redescoperirea sa și susținerea de care are parte acum datorită teologiei sale holistic-liturgice și mistagogice constituie principalul rezultat al analizei realizate.

Într-o destul de largă *Introducere* încercăm surprinderea peisajului în care noua mișcare a început să se contureze. Încă din secolul al XIX-lea sub influența filozofiei kantiene și hegeliene, dar și prin cea marxistă, concepția asupra lumii și asupra umanului se schimbă. Revoluția franceză, dar și gândirea carteziană definesc o etapă a devenirii omului însoțit de tot mai multe și benefice descoperiri științifice. Astfel, nu identificăm un punct de origine a ceea ce se va numi gândire metafizică sau clișeu rațional, nici pentru ceea ce poartă numele de teologie dialectică, dar nici pentru ateism. Drumul umanității se desfășoară treptat într-un anumit sens, lăsând loc tot mai puțin transcendentului, spiritualului, dar și limbajului poetic, metaforei etc.

Ceea ce este deosebit de evident în acest peisaj este transformarea omului, într-un dublu sens: pe de o parte el ia chipul tehnicii, imită exactitatea, violența, dar și răceala fascinantelor sisteme fizico-chimice tot mai bine puse la punct, iar pe de altă parte el găsește un refugiu în gândirea raționalistă, în modele exacte de gândire, în relații de cauzalitate în care se vede prins pentru a îndepărta orice idee de păcat, de taină sau de divin, toate acestea producătoare de neliniște. Receptarea gândirii științifice și a ideilor arată la începutul secolului al XX-lea un alt om. Acesta va fi în stare să provoace istoria și să sfideze orice precedent în comportamentul său ducând pe culmi nebănuite comportamente și acte inumane.

Subliniem în acest capitol introductiv faptul tot mai evident astăzi că, mai mult sau mai puțin voluntar, s-a ajuns să se lucreze la distrugerea discernământului uman și la inocularea unei stări de liniște artificială, așa-zis „potrivită” cu dorințele omului. Deja urmare a multe secole de limitări și raționalizări, ori de origine tehnic-socială, ori de origine metafizică, comportamentul persoanei ajunge unul vulnerabil atât pe seama verticalității cât și a orizontalității în care este prins. Dispoziția aceasta creează pretextul noului peisaj, cel al secolului al XX-lea în care se pun întrebări capitale atât asupra ființei, cât și asupra existenței în vulnerabilitatea ei.

Acesta este fundalul în care apare ca un fapt surprinzător, dar deosebit de benefic pentru a da răspunsuri întrebărilor create, opera păstrată a lui Dionisie Areopagitul, *Corpus Dionysiacum*, autorul mistic din secolele V-VI, cu mare influență în trecutul gândirii teologice universale. Însă, nu întâmplător, Dionisie este cel care se fixează în spatele mesajului unor opere de mare importanță. Teologia sa conține în centrul său tocmai întâlnirea dintre filozofia vremii și teologie, autorul nu este altcineva decât un produs al mediului, unul care a lecturat bine atât Scripturile și Părinții predecesori, cât și filozofia neoplatonică contemporană. Tocmai pe baza acestui specific al operei dionisiene se așază discuțiile contemporane, acestea regăsind aici o paradigmă a dialogului și un model de posibil rezultat.

Astfel, în introducere conturăm o stare a lucrurilor în care survine discuția al cărei esențial îl constituie limbajul, atât cel teologic cât și cel filozofic și legitimitatea lor. Dacă metafizica, începută o dată cu Platon și Aristotel, a avut o tradiție solidă pe care nu a putut-o opri închiderea Școlii din Atena de către împăratul Iustinian perpetuându-se în scrierile filozofice din toate epocile, nici teologia nu a rămas neatinsă de un dezechilibru care i-a denaturat însăși esența. Aceasta din urmă devine influențată atât de către filozofie, dar și de către erezie, prezentă abundant în primele veacuri creștine. Simplu spus, scriitura secolului al XX-lea se află în fața un ei dileme ce ține de însăși natura gândirii, a scriiturii, a cuvântului,

a definiției de formulat. Aici reapare opera Sfântului Dionisie pentru a expune transparent problema sa de atunci, dar care reapare și acum, precum și rezolvarea ei în manieră proprie.

După cum arată chiar Martin Heidegger în *Introducere în metafizică*, a existat o perioadă înaintea lui Platon și Aristotel în care se gândea altfel, sensul termenilor filozofiei era fundamental altul. El încheie lucrarea amintită arătând că de întrebarea referitoare la ființă este strâns legată întrebarea referitoare la „Cine este omul?”¹, iar de aici se pleacă spre o necesară așteptare, „dacă este nevoie și de o viață”², totuși într-o epocă „străină de realitate” în care „real nu este decât ceea ce poate fi înhățat cu ambele mâini”³. Ne întrebăm dacă nu cumva, în aceste stadiu, chiar Heidegger, filozoful ființei, nu deschide spre ceea ce este real și care reprezintă necesitatea imediată, și anume cea spirituală. În acest fel, el se situează alături de filozofi care dezvoltă un nou drum: Husserl, Nietzsche și cei contemporani lor. Aceasta este situația filozofiei având în vedere că și ea contribuie prin noua manieră de a se auto-chestiona la a lăsa loc transcendentului și de aici spiritualului necesar uman.

Teologia se bucură de prezența în spațiul răsăritean a unor personalități precum Stăniloae, Florovsky, Yannaras, iar în cel apusean de protagoniștii revirimentului spiritual și patristic opus rigidităților și clișeele impuse, precum von Balthasar, de Lubac și Danielou, iar mai concret dionisian Rocques, Lossky. Peisajul descris lasă loc apariției lui Marion. Urmează Manousakis, Hart și Golitzin cu o discernere clară asupra întregului fenomen dionisian existent, de data aceasta, la nivel mondial.

Gândirea neopatristică este pregătită să depășească greșelile școlilor teologice. În acest moment discuția referitoare la teologie și legitimitatea discursului ei ascunde în sine întrebări referitoare la divin, iubire, etic, frumos, supranatural. Dar pe fondul acestor discuții survine cel care a dat seama de aceste teme cât se poate de bine și le-a expus sintetic într-un mod deplin, holistic-liturgic: Dionisie Areopagitul. Între discursul creștin și discursul filozofic, răzbate, dar într-o sinteză o operă care dă seama de ambele moduri de a fi: atât cel rațional, cât și de cel supra-rațional, spiritual.

În introducere încercăm deslușirea imperativului desprins atât din opera dionisiană, cât și din critica existentă asupra acesteia: o lectură fenomenologică a spiritualității, în măsura în care aceasta înțelege depășirea fenomenologiei clasice și împrumutarea manierei noi de a lăsa singur fenomenul să vorbească, de a lăsa icoana să privească, de a lăsa darul să împlinescă.

¹ Martin Heidegger, *Introducere în metafizică*, Humanitas, București, 2011, p. 283.

² *Ibid.*, p. 285.

³ *Ibid.*

Pe fondul acestor dispute dintre teologie și filozofie, de o vârstă cu metafizica, propunem în *Capitolul 1* ideea de „ne-situare”, regăsită în chiar titlul acestei părți a studiului. Plecând de la faptul concret din gândirea filozofică a pragului dintre secolul al XIX-lea și secolul al XX-lea, anume „moartea lui Dumnezeu” dezbatem pe marginea acestuia originea fenomenului mării schimbări despre care se dezbate în fundalul acestei lucrări. Interpretarea acestui „incident” descris de Nietzsche, de multe ori greșit înțeles de către lectorii săi, ne duce spre esența problemei: situarea omului în lume contrabalansează situarea sa la marginea ei. Situarea și împământarea omului înseamnă dorința sa de a apuca totul cu rațiunea, de a cuprinde necuprinsul și de a domina, nu numai pământul ci și Creatorul său.

Din *întrebare* și *răspuns* se naște totul, mai precis, din dorința lor. Din faptul întrebării și dorința din spatele ei, dar și din interesul asupra răspunsului, adică din survenirea definiției se naște un comportament care închide posibilitățile spirituale ale persoanei umane. Prin teoretizarea întrebării și a răspunsului nu înțelegem doar simpla manifestare a unei dialectici, ci nevoia de definiție și de aici de situare, de așezare, de deținere, de *a avea*, de control. Un alt termen cheie îl reprezintă *motivația*, cea care surprinde persoana umană în mijlocul a unei desfășurări a forțelor proprii, fără a ține cont de un *aprioric* bine sau rău, de ceea ce este „potrivit” cu statura sa. Forțele deținute ca „voință de putere” nu fac altceva decât să ducă la o posibilă răcire a întregii sale forțe spirituale.

„Teologia s-a trădat pe sine încercând să devină științifică” va spune Andrew Louth⁴. Dorința de a deține ceva din punct de vedere teologic, de a pune întrebări și a da răspunsuri se situează în aceeași situație nepotrivită cu natura ei. Discutând despre natura teologiei autorul citat lămurește această problemă a înclinării ei și a peregrinării ei pe drumurile științei și ale plăcerii definirii prin concepte. Ori edificiul teologiei este dat tocmai de către Evanghelie și Scripturi, fără a mai adăuga nimic, după cum chiar Dionisie spune⁵. El trebuie doar apărat, și din acest motiv apare discursul teologic, însă el trebuie să fie, cum vedem la autorul *Corpus-ului Dionysiacum* impregnat de o gândire holistic-liturgică, singura care se poate opune căutării definițiilor. De aici ajungem la a vorbi despre un *imperativ al experienței liturgice și ecleziale*. Propunem astfel și integrăm în discuție termeni ca *loc*, *locuire*, *rămânere* și *ne-situare* prin care încercăm să argumentăm acest imperativ. Dacă aparent se creează o antinomie alăturând *locuirea* și *rămânerea* cu *ne-situarea*, în fond vorbim despre trăirea liturgică înfățișată și propusă în evenimentul Bisericii și cel al Pogorârii Duhului Sfânt în evenimentul Liturghiei.

⁴ Andrew Louth, *Deslușirea tainei. Despre natura teologiei*, Deisis. Sibiu, 1999, p. 205-206.

⁵ *Numele divine*, I, 2.

Provocării lumii moderne îi poate răspunde doar o teologie impregnată de liturgie și în care totul se explică și se îmbină liturgic. A încerca răspunsuri în manieră dialectică nu duce la nicio construcție potrivită cu ceea ce se fenomenalizează în Scripturi, în viața Mântuitorului și în minunile săvârșite. A încerca găsirea unor adevăruri trebuie să țină seama de scoaterea din uitare, originalului grecesc ἀλήθεια, adică să recunoască – dacă e vorba de uitare – că s-a știut cândva, dar s-a uitat. Evidența odată avută și intrată într-un con de umbră nu era însă evidența-definiție căutată astăzi, ci era ne-deținută (dată fiind și perspectiva conceptului *capax*⁶ și schimbarea survenită în sensul lui) și lăsată să survină în evenimentul lăsat liber în manifestarea sa.

Introducem astfel, prin demersurile primului capitol peisajul unei noi perspective ce se deschide în urma constatării situației istorice, dar și a structurilor de gândire în care s-a ajuns. Parcursul manierei de a face teologie a arătat cât se poate de bine o strânsă legătură între înțelegerea unei posibile naturi a ei și rezultatele discursului, fapt ce a afectat direct posibilitatea de a face teologie, cu toate implicațiile acestui lucru. *Revelația, spiritualitatea, lauda* sunt cele a căror posibilitate se deschide în urma noilor elaborări avute în discuție, noile scrieri ale sfârșitului secolului al XX-lea și ale începutului secolului al XXI-lea. Două noțiuni sunt decisive pentru argumentarea a tocmai ceea ce înseamnă depășirea conceptului: cea de „trăire a Tainei” și cea de „discurs de laudă”. Ambele sunt pe cât de sintetizatoare, tot pe atât de înnoitoare, depășirea pe care o propun ambele arătând că nu doar realizează o rezumare și o închidere a ceea ce s-a spus, ci într-un mod total nou și reiterând o spiritualitate autentic-mistică a Părinților, depășesc și ideea de „mod” și pe cea de „a spune”, „modul” atrăgând acum Revelația, iar „a spune”, „lauda”. Ele nu se gândesc separat, ci împreună pentru că Taina provoacă discursul, iar acesta laudă sau, altfel spus, Taina incită la dorința „prinderii” ei, însă permanent ea scapă ca printre degete, pentru că nu ar scăpa ea nu ar fi cu adevărat ceea ce este, Taină.

Dionisie participă în spatele fenomenului de trecere a modernității la postmodernitate și dincolo de aceasta, prin pledoaria sa în legătură cu discursul, cu cuvântul și, de ce nu, cu înțelegerea. Dacă vreme de secole teologia s-a edificat în diferite momente prin fragmente din scrierile sale, de data aceasta îi survine perioadei avută în discuție posibilitatea de a se alimenta cu accente dionisiene în argumentarea propriilor idei. Dacă vorbim de o turnantă teologică a fenomenologiei franceze vorbim în aceasta de legătura

⁶ Discuția asupra termenului *capax* o elaborează foarte bine Jean-Luc Marion în „De la divinisation à la domination : Étude sur la sémantique de *capable/capax* chez Descartes”, în *Revue Philosophique de Louvain*, tomul 73, nr. 18/1975, pp. 263-293.

necesară și evidentă a filozofiei cu teologia, aflată tranșant în prim planul scrierilor areopagite; dacă vorbim despre o turnantă lingvistică și de protagoniști care au supus unei acute analize cuvântul și sensul lui, Dionisie a dat seama în primul rând de acestea cât se poate de bine. „Filozofia nu are nici autoritatea, nici competența să spună mai multe, dar ea lasă măcar dreptul de a face apel la teologi. Ei trebuie să înceteze a mai voi să reducă datele externe ale Revelației la modele obiective, mai mult sau mai puțin exact repetate de științele umane”⁷. Astfel se observă ambivalent datele problemei de către filozoful francez.

Complexității lumii și gândirii secolelor XIX-XX le este contrapusă simplitatea „societății” creștine dionisiene în care dinamismul ierarhiilor ascunde în spate liniștea divinului a cărui amprentă o poartă. Posibilitatea ce se deschide prin frământările analizate și mai ales prin „evenimentul” așa numitei „morți a lui Dumnezeu” se poate așeza în clișeele dionisiene și în maniera acestora de a înțelege viața, creația și divinul.

În *Capitolul al doilea* realizăm o surprindere nu foarte exhaustivă a peisajului epocii în care autorul misterios își scrie corpusul. Ne referim atât la încadrarea autorului în epoca sa – tocmai această încadrare reușind să identifice epoca apariției scrierilor –, cât și la influențele suferite, transparente în operă.

Cercetările făcute asupra acestui „autor misterios”, cum este numit de către mulți au scos la iveală o posibilă datare a scrierilor, sfârșitul secolului al V-lea – începutul secolului al VI-lea. Mai mult, el poate fi un monah sirian, ori, mai recent el este identificat cu un călugăr din Tracia⁸. Identificare sa, mai mult decât a face o simplă introspecție asupra originii sau a numelui real al autorului, scoate la iveală alte lucruri deosebit de importante în cercetarea operei sale, a conținutului ei. Charles M. Stang, în lucrarea *No Longer Y. Apophasys and Pseudonymity in Dionysius the Areopagite*⁹, vede tocmai în taina autorului cheia deslușirii operei. Urmând cele spuse de Sfântul Pavel galatenilor în capitolul al doilea al epistolei trimise lor, „nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine”, Dionisie lasă locul liber în loc să semneze opera sa, ascunzându-se sub numele lui Dionisie, convertitul din Areopagul Atenei, nume știut și atribuit de apropiații săi. Convertirea sa, ca unul care probabil fusese dintre filozofii neoplatonici, pentru că știa foarte bine învățătura acestora, mai ales cele predicate de Proclus sau Iamblicus, arată încă o dată împlinită activitatea Sfântului Pavel, de data aceasta în persoana sa. Ceea ce reușește Dionisie în mod deplin este o triplă suprimare: cea a spațiului, pentru că nu aparține epocii sale, cea timpului, pentru că se face contemporan

⁷ Jean-Luc Marion, *În plus. Studii asupra fenomenelor saturate*, p. 66.

⁸ P. Tzamalikos, *A Newly Discovered Greek Father. Cassian the Sabaites Eclipsed by John Cassian of Marseilles*, Brill, Leiden-Boston, 2012, pp.716.

⁹ Oxford University Press, New York, 2012, 236 p.

cu începuturile creștinismului și cea a persoanei sale, pe care a lăsat-o deoparte îmbrăcând haina monahală și rămânând undeva departe de lume. Această triplă suprimare este ceea ce și el dorește a indica prin opera sa, o inițiativă liturgico-mistică provocatoare pentru oricine dorește a „locui” prin opera sa. Acestor retrageri urmează suprimarea cuvântului, a limbajului, a descrierii și a numirii, lăsând loc contemplației mistice în care extazul nu mai este al „celui singur către Cel Singur”, ci unul liturgic-sacramental și eclezial.

Tot în acest capitol repunem în discuție influențele suferite de Dionisie, dar și cele pe care le-a avut asupra posteriorității. Este cunoscută deja problema *scoliilor* alcătuite pe marginea operei sale, atribuite lui Maxim Mărturisitorul, dar care ar aparține de fapt lui Ioan din Scythopolis. Influența sa, atât din mediul răsăritean, cât și din cel apusean a făcut opera sa mult apreciată și utilă în multe controverse. Însă ceea ce dorim a scoate în evidență este tocmai motivul pentru care opera sa a dobândit o așa mare însemnătate. Alcătuirea sa în plan holistic-mistagogic și îmbinând teologia cu filozofia, dar și susținând într-un mod asiduu o problematizare a termenilor, a numelor, dar și a limbajului însuși a dat prestanță operei și a ridicat-o la nivelul de punct de referință în multe domenii ale gândirii și pentru mulți autori. Atât în perioada contemporană lui Dionisie ea apare drept o referință pentru lămurirea unor dispute, susținută fiind de către monofiziți, dar și în secolul al XIV-lea, decisiv pentru teologia ortodoxă, Dionisie este adus mărturie de către Grigorie Palama pentru justificarea teologiei sale.

La acest nivel al desfășurării cercetării vorbim doar de primul impact al operei sale, deși acesta se întinde în toată perioada amintită. Impactul avut o dată cu renașterea patristică în secolul al XX-lea, dar și prin creșterea interesului pentru persoana sa în Vestul Europei îl surprindem separat, acesta fiind decisiv în argumentarea acestei teze, cea a prezenței lui Dionisie în fundalul unei întregi mișcări de înnoire.

Capitolul al treilea, „Teologie și fenomenologie – perspectivă deschisă” reprezintă partea centrală a lucrării și cuprinde cinci subcapitole care doresc a surprinde următoarele: prezența lui Dionisie în teologia secolului al XX-lea, adică o incursiune în opera lui Vladimir Lossky și în lucrări ale altor autori, cum ar fi Hans Urs von Balthasar, dar și o surprindere a sa în teologia românească, în special în operele lui Nichifor Crainic, dar și în cercetările preotului Dumitru Stăniloae; surprindem drumul fenomenologiei de la Husserl și Nietzsche până la Heidegger și Derrida arătând transformarea de fond a filozofiei și crearea unui mediu nou în care se pot formula altfel de întrebări; Jean-Luc Marion ne va apărea drept cel care, în spațiul filozofic a valorificat opera dionisiană și a așezat-o încă din anul 1977 între operele de luat în seamă pentru o mai bună depășire atât a idolilor și a metafizicii; Michel Henry și

Emmanuel Lévinas, deși sunt din medii diferite îi considerăm a fi mers dincolo de filozofie: Henry drept cel care a surprins gravitatea vieții și întreaga ei tulburare în situația noilor comportamente umane în care viața fenomenalizează, iar Lévinas cel care s-a referit la un Dumnezeu „dincolo”, *tout autre* și la un loc dincolo de esență, susținând transcendentul pur; protagoniști ai acestei mișcări vor fi în spațiul american, dar nu doar acolo John Caputo, Gianni Vattimo, Richard Kearney și J. P. Manousakis, dar și D. B. Hart, care au de spus încă multe despre ceea ce este nou și posibilitatea înțelegerii noii lumi.

În planul central al acestui capitol, dar și în parcursul întregului demers de surprindere a lui Dionisie în gândirea contemporană, Jean-Luc Marion apare drept autoritatea marcantă și de referință pentru a da seama astăzi – cum dădea și Dionisie în epoca sa – de întâlnirea filozofiei cu teologia. Încă din *L'idole et la distance* (1977), dedicată lui Dionisie el surprinde evenimentul reprezentat de acest autor și posibilitatea susținută de el: aceea de a vorbi altfel despre Dumnezeu. Urmând lui von Balthasar, Marion face o pledoarie pentru înnoirea concepțiilor referitoare la concept și discurs. El propune depășirea idolilor metafizicii și depășirea momentului „morții lui Dumnezeu”, simptom al morții omului care a creat un „Dumnezeu” între ghilimele. Tot în aceeași lucrare el arată și exemplifică prin nume din istoria culturii universale, Nietzsche și Hölderlin, cum un concept trebuie depășit și lăsat loc manifestării divinului în Hristos să se descopere. „Discursul de laudă” este soluția propusă de Marion în acest stadiu al ocolului său prin istoria culturii; opera sa va fi impregnată pe viitor cu studii despre Descartes, dar și despre cum ar putea fenomenologia să dea seama de o teologie regăsită care a depășit idolii. El va elabora mai multe fenomenologii așteptate de publicul cititor: o fenomenologie a darului și a donației, o fenomenologie a vizibilului și a Crucii, o fenomenologie a erosului. El va aduce în discuție *fenomenul saturat*, primatul intuiției asupra conceptului, iar mai recent, *certitudinea negativă*, aducând un ultim asalt privilegiului certitudinilor pozitive și închiderii în lume pe care acestea o propuneau.

Jean-Yves Lacoste va vorbi și el în manieră fenomenologică, dar susținând la baza discuției importanța experienței și liturgicului, făcând o fenomenologie teologică a timpului, vorbind despre fenomenalitatea lui Dumnezeu și despre o „fenomenologie liturgică a umanității omului”¹⁰. El arată astfel cât de profunde pot fi discuțiile în care teologia se îmbină cu filozofia, în speță fenomenologia, propunând în substrat o atenție deosebită pentru fiecare detaliu teologic care poate fi gândit.

¹⁰ Jean Yves Lacoste: *Timpul – o fenomenologie teologică*, Deisis, Sibiu, 2005, *Experiență și absolut. Pentru o fenomenologie liturgică a umanității omului*, Deisis, Sibiu, 2001, *Fenomenalitatea lui Dumnezeu*, Deisis, Sibiu, 2011.

Deja nu mai este un fapt surprinzător luarea în discuție a unor teme precum mistica, transcendentul, iubirea, darul sau divinul în lucrări de filozofie ale unor autori consacrați. Bibliografia urmărită în constatarea prezenței lui Dionisie în gândirea contemporană a evidențiat citarea lui de foarte multe ori și recursul la opera sa atunci când se cerea recursul la o autoritate teologică. Chiar dacă nu acceptăm întru totul tezele autorilor universitari atunci când vine vorba despre teologie și natura ei, totuși ele sunt de luat în seamă pentru că reprezintă tot atâtea semnale în același sens, cel al recuperării unui timp pierdut, pronunțarea unui nou discurs care să scape din rigiditatea veche și de clișeele metafizicii tradiționale.

Astfel, acest capitol aduce noutatea unui *prag trecut*, ceea ce putem spune despre opera lui Marion în ansamblu. Așa cum filozoful-teolog francez a recurs la Dionisie pentru a putea duce până la capăt o argumentarea ce presupune depășirea „mărcilor metafizicii” și a idolilor prin opera autorului mistic, tot așa, în fundalul acestei noi transformări de amploare regăsită în spațiul european și american se regăsește o depășire și o întoarcere, în același timp. Dacă turnanta teologică a fenomenologiei franceze trăda așteptările multor teologi sau filozofi limitați în bibliografiile tradiționale cerând o teologie biblică și liturgică, dacă turnanta lingvistică susține limitele cuvântului și ale scriiturii lăsând loc sensului și intuiției acestuia, tot așa teologia se edifică într-un plan nou, cel al regăsirii naturii sale, al discursului său și al singurei posibilități, descrisă de Dionisie în substratul operei sale.

În *Capitolul al patrulea* susținem faptul că nu este suficientă doar o depășire a unor concepte sau concepții, nu este îndeajuns înlocuirea unui discurs cu altul, ci este necesară, potrivit lui Dionisie, depășirea oricărui discurs. Aceasta nu va însemna lipsa lui, ci însăși transformarea esențialului său, modului său de a fi și de a fi utilizat.

Recursul îl facem atât la Dionisie Areopagitul, dar și la Jean-Luc Marion cât și la Jacques Derrida, ca la unii care au problematizat sensul și posibilitatea cuvintelor în intenția vorbitorului de a exprima ceva. Se poate vedea la Dionisie o intenție clară de a limita limbajul; o întoarcere a sensului limbajului prin Dionisie: limba împotriva limbajului, vocea, cum ar spune Derrida, împotriva limbajului. Limbajul se referă la nume, în special la numele divine, deoarece greutatea vorbirii și a exprimării începe de aici: „dacă ceea ce e mai presus de orice cuvânt și de orice cunoștință și e așezat în general mai presus de orice minte și de orice ființă le cuprinde și le ține legate și adunate pe toate și le precede pe toate, ea însăși este cu totul de necuprins și nu e nici simțire a ei, nici închipuire, nici părere, nici nume, nici cuvânt, nici atingere, nici știință, cum alcătuim acest tratat despre numirile dumnezeiești,

odată ce dumnezeirea s-a arătat de nenumit și mai presus de numiri”¹¹. Dacă este nevoie a străbate un drum spre numele divine și de a întâlni pe acesta Însuși divinul, acest lucru este imposibil, pentru că numele nu face altceva decât să *de-numească*, nu aduce mai aproape, ci produce o distanță pe parcursul căreia se primește doar venirea și nu însuși cel care vine: „În ce-l privește pe Dionisie [...] teologul însuși insistă ca de-numirea să-l țină pe Dumnezeu în afara oricărui nume propriu, fără a cădea în prezență: «Dumnezeu se face cunoscut în toate lucrurile și în afara tuturor lucrurilor, dar și prin necunoaștere. [...] Și cunoașterea cea mai dumnezeiască a lui Dumnezeu e cea care-L cunoaște prin necunoaștere [*hē di agnōsias ginōscomene*] »”¹². Experiența cea mai întâlnită pe plan uman, ce a pronunțării numelui și a receptării unei persoane, obiectivate prin acest nume, respectând corespondența semnificat-semnificant, se schimbă în plan divin unde pronunțarea are efectul de chemare în laudă pentru a putea primi ceva. La modul principial, „experiența numelui propriu – primit sau dat – nu ajunge niciodată să fixeze în prezență esența individului, ci doar să marcheze mereu faptul că acesta din urmă nu coincide din principiu cu esența lui, sau că prezența sa excede esența lui – pe scurt, că prezența sa rămâne anonimă în măsura în care numele se face mai prezent”¹³. Survine astfel problema de principiu, anume că atunci când se pronunță numele, se primește altceva decât însuși obiectul vizat. Metafizica și „prinderea” teologiei în jocul acesteia a făcut același lucru atunci când a pronunțat numele divin, aducând în prim plan și propunând un idol satisfăcător sau un „Dumnezeu” așezat între ghilimele.

Concluziile desprinse în urma studiului întreprins conturează cele două etape ale studiului, dar și dubla intenție din spatele cercetării. Pe de o parte s-a elaborat o discuție istorică, contextualizând reapariția lui Dionisie în discuțiile celor mai importanți autori de scriitură teologică și filozofică ai secolului al XX-lea, precum și impactul realizat în diferite medii și epoci. Pe de altă parte, am structurat o analiză a ceea ce poate însemna prezența unui autor mistic în gândirea contemporană, simptomul reprezentat de acest lucru precum și posibilele rezultate directe asupra înțelegerii naturii teologiei și a discursului. Intenția practică a cercetării răspunde cerinței de a avea o teologie a cărei naturi să fie potrivită cu Scripturile din care izvorăște, al cărei discurs să nu fie unul pronunțat în altă manieră decât cea laudativă și a cărei miză să nu fie alta decât deslușirea Tainei de nepătruns a divinului pe care îl vestește și îl așteaptă permanent liturgic.

¹¹ *DN*, I, 5.

¹² Jean-Luc Marion, *În plus...*, p. 172, citează din *DN*, VII, 3.

¹³ *Ibid.*, p. 165.

Ceea ce se poate afirma cu certitudine la sfârșitul prezentului demers este că Dionisie Areopagitul revine în actualitatea teologică, dar și filozofică contemporană drept unul dintre cei mai de seamă autori patristici pentru meritul său de a fi integrat într-un mod unic întregul univers, creația văzută și nevăzută, cer și pământ, îngeri și oameni într-o dinamică structurată ce trăiește realmente în Sfânta Liturghie având pe Hristos, Cel despre care nu se pot spune multe cuvinte, ci doar e slăvit în mijlocul adunării euharistice în care este realmente, dar tainic, prezent.